

Contestarea teoriilor conspirației

*Suport
didactic*

4

1. Aprofundarea cunoștințelor despre evrei și iudaism
2. Depășirea prejudecăților inconștiente
3. Abordarea stereotipurilor și prejudecăților antisemite
- 4. Contestarea teoriilor conspirației**
5. Predând despre antisemitism prin intermediul educației despre Holocaust
6. Abordarea negării, distorsionării și trivializării Holocaustului
7. Antisemitismul și discursul memoriei naționale
8. Gestionarea incidentelor antisemite
9. Gestionarea antisemitismului în mediul online
10. Antisemitismul și situația din Orientul Mijlociu

Contestarea teoriilor conspirației

Lumea este plină de complexități provocatoare, dintre care una este capacitatea de a face deosebire între realitate și ficțiune. Oamenii sunt inundați de informații provenite de la familie, prieteni, comunitate și surse online. Forțele politice, economice, culturale și de altă natură modelează narațiunile la care suntem expuși zilnic, iar relațiile ascunse dintre aceste forțe sporesc complexitatea situației. Din cauza nevoii psihologice și emoționale de a da sens informațiilor și de a înțelege de ce s-a întâmplat ceva, unii oameni pot cădea pradă teoriilor conspirației.

Teoriile conspirației încearcă să explice evenimentele tulburătoare ca rezultat al acțiunilor unui grup restrâns și puternic care colaborează pentru a promova o agendă sinistră. Astfel de modele explicative resping narațiunile consacrate, iar explicațiile oficiale sunt uneori considerate ca o dovadă suplimentară a conspirației. Teoriile

conspirației se bazează pe neîncrederea în instituțiile și procesele recunoscute și face adesea trimitere la grupuri care sunt asociate cu stereotipuri negative, inclusiv evrei, în special în perioadele de tulburări sociale.¹

Internetul a oferit teoriilor conspirației, inclusiv celor antisemite, o acoperire sporită și o aură de legitimitate. Este vorba de o multitudine de site-uri și conturi pe rețele de socializare care oferă platforme pentru proliferarea ideilor mincinoase, cum ar fi negarea Holocaustului. Acest mediu fertil pentru creșterea și răspândirea teoriilor conspirației este o provocare pentru profesori, care trebuie să îndrume elevii cum să identifice, să confrunte și să respingă astfel de teorii.

Acest suport didactic va analiza modul în care funcționează teoriile conspirației, cum se pun ele în relație cu antisemitismul și va schița strategiile pentru a depăși

Ce este o teorie a conspirației?

„Convingerea că o structură secretă, dar influentă, este responsabilă pentru un eveniment inexplicabil”.

SURSA : *Concise Oxford English Dictionary*, ediția a noua

asemenea teorii în sala de clasă. Se oferă tehnici pedagogice pentru a le permite elevilor să-și dezvolte abilitățile de gândire critică în timp ce investighează și dezminț teorii ale conspirației. Un rezultat al acestei metode este că elevii trec printr-un proces tangibil și plin de experiențe care îi conduce natural la conștientizarea că nu toate teoriile pe care le citesc sau le aud se bazează pe fapte.

¹ M. Abalakina-Paap, W. S. Stephan, T. Craig and W. L. Gregory, “Beliefs in conspiracies”, *Political Psychology*, Vol. 20, No. 3, 1999, pp. 637-647.

Informații generale

O teorie a conspirației este definită de patru caracteristici:

„(1) un grup (2) care acționează în secret (3) pentru a modifica instituțiile, uzurpa puterea, ascunde adevărul sau dobândește utilitate (4) în detrimentul binelui comun.”

SURSA : Joseph E. Uscinski and Joseph M. Parent, *American Conspiracy Theories* (Oxford University Press) 2014.

Există multe motive diferite pentru care oamenii pot fi atrași de teorii ale conspirației. Dezastrele sau crizele care afectează în mod direct viața oamenilor (cum ar fi un accident de mașină, o boală terminală sau un atac terorist) îi pot determina să caute motive sau pe cineva pe care pot da vina. O încercare de a înțelege „de ce” a avut loc un incident poate ameliora o parte din durere și confuzie. Atunci când oamenii se confruntă cu situații complexe, teoriile conspirației pot oferi răspunsuri simple.

Cei care răspândesc narațiunile extremiste online folosesc factori de „presiune” pentru a-i apropia pe tinerii care se simt excluși social și factori de „atracție” pentru a-i ademini cu un sentiment de apartenență. Factorii de presiune pot include nemulțumiri sociale, politice și economice; un sentiment de nedreptate și discriminare; crize și tragedii personale; frustrare; și alienarea. Factorii de atracție pot include un sentiment de

apartenență la o cauză, ideologie sau rețea socială; nevoia de putere și control; și un sentiment de loialitate și angajament.²

Un studiu recent a demonstrat că teoriile conspirației pot fi liniștitoare pentru cei cărora le este frică să schimbe status quo-ul. „Dând vina pentru tragediile, dezastrele și problemele sociale pe acțiunile unui număr mic de persoane răuvoitoare”, concluzionează cercetătorii, „teoriile conspirației pot distrage atenția de la limitările inerente ale sistemelor sociale”.³

De exemplu, există cei care numesc încălzirea globală o păcăleală sau înșelătorie propagată de comunitatea științifică recunoscută. Acceptarea realității schimbărilor climatice ca urmare a activității umane ar cere în mod logic să facem schimbări pentru a reduce sau inversa această tendință. Aceste schimbări pot avea efecte financiare negative sau de altă natură asupra anumitor grupuri sau persoane. În astfel de

cazuri, teoriile conspirației pot ajuta oamenii să facă față disonanței cognitive – având gânduri, convingeri sau atitudini inconsecvente, în special în ceea ce privește deciziile comportamentale și schimbarea atitudinii.⁴

Teoriile conspirației le permit oamenilor să renunțe la responsabilitatea personală în fața unor situații complexe în care oricine s-ar simți neputincios. Cercetările au arătat că este posibil să crească tendința cuiva către gândirea conspirativă dacă este îndepărtat sentimentul de control personal asupra propriei vieți. Opusul este la fel de adevărat: cineva care simte că este stăpân pe propria viață va avea mai multă reziliență la teoriile conspirației.⁵

Teoriile conspirației care vizează grupuri specifice, cum ar fi evreii, pot fi înrădăcinate și pot propaga o mentalitate de tipul „noi împotriva lor”. Creatorii teoriei conspirației se consideră a fi norma, iar teoria

² Steven Lenos and Jordy Krasenberg, “Dealing with fake news, conspiracy theories, and propaganda in the classroom,” Ran Centre of Excellence, 29-30 November 2017, Budapest, <https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-09/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017_.pdf>.

³ Daniel Jolley, Karen Douglas and Robbie M. Sutton, “Blaming a Few Bad Apples to Save a Threatened Barrel: The System-Justifying Function of Conspiracy Theories,” in *Political Psychology*, Vol. 39, Issue 2 (April 2018), pp. 465-478.

⁴ Vezi, de exemplu: “Cognitive Dissonance”, *Psychology Today*, <<https://www.psychologytoday.com/intl/basics/cognitive-dissonance>>.

⁵ Kim Whitson et al., “Regulatory Focus and Conspiratorial Perceptions: The Importance of Personal Control”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1 June 2018.

Retorica conspiraționistă poate conține toate punctele ce urmează sau o parte din ele:

- Nimic nu este întâmplător;
- Tot ceea ce se întâmplă este rezultatul intențiilor ascunse;
- Nimic nu este așa cum pare;
- Există legături secrete între toate lucrurile și evenimentele;
- Deși toate faptele trebuie supuse criticii, faptele care nu se potrivesc tezei sunt ignorate sau infirmate.

SURSA : Pierre-André Taguieff, *Court traité de complotologie*, Mille et une nuits, 2013.

lor plasează populația țintă într-un grup separat pe care îl percep ca „celălalt”. În multe cazuri, teoria conspirației atribuie responsabilitatea pentru un anumit eveniment sau o succesiune de evenimente grupului pe care l-au desemnat drept „celălalt”, care este privit ca inamic. Acesta este un mod în care, din motive politice rău intenționate, teoriile conspirației sunt vehiculate – pentru a oferi publicului un țap ispășitor.

Unul dintre cele mai bune exemple de teorie a conspirației antisemită, care are și astăzi un impact larg răspândit în lume, a început cu publicarea, în 1903, a *Protocoalelor Înțelepților Sionului* într-un ziar rusesc.⁶ Este unul dintre cele mai răspândite falsuri din istorie, pretinzând să fie un plan evreiesc de dominație mondială. Genocidul nazist al evreilor din Europa în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost, de asemenea, efectuat pe baza unei idei de tip conspirativ despre puterea evreiască.

Evreii sunt o țintă veche a teoriei conspirației, începând cu ideea

medievală de „ucidere ritualică”. În multe versiuni se pretinde că „evreii” sau „sioniștii” formează o puternică cabală globală care manipulează guvernele, mass-media, băncile, industria divertismentului și alte instituții în scopuri malefice.

Defăimarea antisemită se manifestă frecvent printr-o viziune conspirativă asupra lumii. De exemplu, atât în stânga cât și în dreapta eșichierului politic, există oameni care susțin în mod fals că evreii au planificat atacul terorist din Statele Unite din 11 septembrie 2001. Astăzi, afirmațiile privind controlul evreiesc asupra finanțelor și fascinația față de ele sau descrieri ale evreilor ca bogați, puternici și amenințători se regăsesc în referiri la „banii Rotschild” sau în identificarea unei conspirații evreiești cu sistemul bancar internațional și infraționalitate. Recent, au apărut noi teorii ale conspirației care pretind în mod fals că evreii ar fi implicați în criza refugiaților din Europa.⁷

O teorie a conspirației antisemită diferită, dar înrudită, care există

Pentru o cronologie a *Protocoalelor Înțelepților Sionului*, vezi Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite: <<https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007244>>.

Pentru informații actualizate privind teorii ale conspirației care circulă în prezent, consultați site-ul web al organizației Conspiracy Watch (în franceză): <www.conspiracywatch.info>.

și astăzi, poate fi numită „Înșelăciunea Holocaustului”, care reprezintă o credință că poporul evreu a inventat sau a exagerat Holocaustul pentru a obține un avantaj politic sau financiar. Acest argument este folosit de negaționiștii Holocaustului, care susțin că dovezile au fost fabricate de oameni care lucrează pentru evreimea mondială.⁸ Suportul

⁶ Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite, „Protocoalele Înțelepților Sionului”, *Holocaust Encyclopedia*, <<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/protocols-of-the-elders-of-zion>>.

⁷ Péter Krekó et al., “‘Migrant Invasion’ as a Trojan Horseshoe”, in Péter Krekó et al. (eds.), *Trust within Europe* (Budapest: Political Capital, 2015), pp. 63-72, <http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_OSIFE_Trust_Within_Europe_web.pdf>.

„Dezvoltându-le elevilor abilitățile de gândire analitică, împreună cu înțelegerea faptului că adesea nu există soluții simple pentru problemele din societate, stimulându-le senzația de control și promovând sentimentul că sunt membri valoroși ai societății, educația poate să ofere elevilor instrumentele mentale care sunt necesare pentru a aborda teoriile conspirației exagerate cu o doză sănătoasă de îndoială.”

SURSA : Jan-Willem Van Prooijen, „Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories”, *Applied Cognitive Psychology*, Vol. 31, Issue 1, 2017, pp. 50-58.

didactic ODIHR nr. 6: „Abordarea negării, distorsionării și trivializării Holocaustului” oferă mai multe informații despre modul de abordare a acestei invenții în mod particular.

Platformele rețelelor de socializare au devenit instrumente esențiale pentru cei care doresc să hărțuiască evreii și să răspândească dezinformare sau ură. Acestea joacă un rol important în răspândirea teoriilor conspirației, care, totodată, pot

avea un impact asupra eforturilor de susținere a drepturilor omului și valorilor democratice.

Educația despre teoriile conspirației este importantă atât pentru înțelegerea antisemitismului, cât și pentru prevenirea extremismului. Profesorii ar trebui să îndrume elevii să-și dezvolte competențe de bază în privința consumului media și de informații care să le permită să identifice și să respingă reprezentările antisemite, afirmațiile

extremiste și teoriile conspirației sau apelurile la respingerea valorilor democratice. Este important ca elevii să fie capabili să identifice ca atare aceste elemente, chiar și pe un fundal imagistic emoțional sau cu referiri la suferință. Educația media și informațională ajută la dezvoltarea abilităților de gândire critică ale elevilor și a rezistenței la ispita explicațiilor simpliste oferite de teoriile conspirației și propaganda extremistă.

---

⁸ Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite, „Holocaust Deniers and Public Misinformation”, *Holocaust Encyclopedia*, <<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/holocaust-deniers-and-public-misinformation>> .

Strategii pentru abordarea teoriilor conspirației în sala de clasă

Răspunsurile ușoare și simple, cum ar fi cele oferite de teoriile conspirației, pot oferi un fals confort atunci când persoana se confruntă cu o situație înspăimântătoare. Profesorii îi pot ajuta pe elevi să înțeleagă și să-și exprime emoțiile și nevoile, să îi liniștească și să

le deschidă posibilitatea unei „verificări a realității” cu referire la ideile lor despre cine sau ce este de vină. Acest lucru le va permite să învețe mai ușor cum limbajul sau imaginile pot fi folosite pentru a manipula emoțiile – mai ales în momentele stresante.

Privind dincolo de cuvinte

Când elevii oferă o generalizare sau o percepție despre comportamentul altuia, întrebați-i care sunt dovezile pentru acea afirmație sau cum știu ei că este adevărată. „X chiar a rostit acele cuvinte? Ar putea exista o altă explicație pentru ceea ce a spus sau

a făcut X?” Elevii pot gândi uneori în termeni de „alb și negru”. Profesorul poate introduce ideea unei priviri nuanțate. Încurajați elevii să caute semnale de alertă, cum ar fi exagerările - „Suntem singurii oameni care au răspunsul sau vă vor spune ade-

vărul”, sau declarații absolutiste folosind cuvinte precum toți, fiecare, nici unu, toată lumea, niciodată, nimeni și întotdeauna.

Pentru a preveni vulnerabilitatea la teoriile conspirației este important să le formați elevilor abilități analitice și să-i învățați cum să caute cât mai multe surse diferite.

Activitate

Folosiți exemple pentru a dezminți teoriile conspirației

- Rugați elevii să lucreze în echipă pentru a investiga originile unui stereotip și/sau teorii a conspirației; cel mai probabil rezultat este că își vor da seama că nu există

suficiente dovezi pentru a susține stereotipul sau teoria conspirației și vor putea să le dezmință;

- În timpul investigației, cereți elevilor să vină cu exemple pentru a demonstra impactul negativ al teoriilor conspirației;
- Creați parteneriate de învățare între elevi pentru a crea o responsabilitate comună: lucrând împreună

și procesând împreună informațiile; și

- Încurajați elevii să vadă cum se schimbă narațiunile în timp, transformând un element veridic scos din context într-o viziune simplistă, stereotipă.

Elevii vor fi mai dispuși să continue să folosească acest set de abilități active de investigare, atunci când intră în contact cu alte teorii ale conspirației. De asemenea, elevii vor fi mai puțin dispuși să dezvolte o gândire stereotipă și prejudecăți care îi pot atrage spre puncte de vedere extreme sau fanatice.

Ce facem dacă...?

...un elev exprimă o idee legată de o teorie a conspirației?

Elevul ar putea să repete pur și simplu o noțiune pe care a auzit-o undeva în școală sau în afara acesteia, fără a fi convins de ideologia care stă la baza teoriei. Cu toate acestea, este totuși important să abordăm respectiva idee într-un mod care să-i oprească proliferarea și care să dezvolte reziliența elevilor la alte influențe de tip conspirativ.

Este important să nu susțineți imediat că elevul greșește, deoarece acest lucru îl poate determina să devină defensiv sau să se rușineze. Este posibil ca elevul să fi gândit în

termeni determinați de loialitatea față de o opinie simplistă de grup, văzută ca fiind la modă sau spirituală. Este important, în primul rând, să creăm un spațiu de dialog în care elevii să se simtă confortabil să-și exprime ideile. Acest lucru vă va ajuta să înțelegeți argumentele cheie care au cele mai mari șanse să îl determine pe elev să-și reconsidere poziția fără teama de a fi judecat.

Odată ce există o relație de încredere, profesorul va putea folosi elemente faptice pentru a sonda cunoștințele elevului și pentru a-l motiva să ia în considerare noi moduri de a gândi despre situația în cauză. Pentru ca acest lucru să fie eficient, este o idee bună să folosiți mai degrabă întrebări decât afirmații și, pe cât posibil, să bazați aceste întrebări pe fapte (vezi lista de verificare pentru evaluarea sursei de mai jos).

Lista de verificare pentru evaluarea sursei

Ca o potențială temă de cercetare, cereți clasei să investigheze sursele unei informații și alte surse contrare celei investigate (cu informații concrete), folosind lista de verificare pentru evaluarea sursei.

- VERIFICAȚI SURSA :**
Unde sunt postate știrile? Ce fel de site web este? Puteți vedea cine postează materialul?
- VERIFICAȚI ALTE SURSE DE SU-PORT :**
Consultați linkurile indicate ca surse și încercați să verificați și legitimitatea acestora.
- UTILIZAȚI SITE-URI DE VERIFICARE A INFORMAȚIILOR :**
Enciclopedii; Factcheck.org; Rețeaua internațională de verificare a informațiilor (IFCN).
- NU CITIȚI DOAR TITLUL :**
Titlurile sunt uneori folosite ca un „cârlig” pentru a-i face pe cititori
- ÎNTREBAȚI UN EXPERT :**
Sfatul unei persoane mai informate – cum ar fi un profesor, un bibliotecar sau un reprezentant al unui muzeu – poate ajuta la clarificarea informațiilor.

Alfabetizarea digitală este deprinderea de a găsi și evalua informații online, distingând ceea ce este adevărat și ceea ce este fals. Combină abilitățile de gândire critică, cum ar fi verificarea sursei, cu noi cunoștințe despre cum funcționează lumea digitală, cum funcționează motoarele de căutare. Folosind lista de verificare pentru evaluarea sursei, elevii pot analiza surse verificabile de informații despre Holocaust, de exemplu.

... în timpul cercetării online, un elev dă peste informații care îl conduc la o teorie a conspirației?

Utilizarea motoarelor de căutare online poate, cu ușurință și rapid, duce un elev la informații false și chiar periculoase. Dacă alege să caute imagini în loc de știri, este și mai probabil să ajungă pe un site web folosit pentru a disemina propagandă instigatoare la ură. Pentru a preveni vulnerabilitatea elevilor la astfel de informații este importantă alfabetizarea lor digitală și consolidarea capacității de a distinge surse credibile de informații prin gândire independentă.

Cuvintele pe care le introduc în motorul de căutare vor avea, de asemenea, un impact asupra rezultatelor căutării. De exemplu, dacă scrii „Evreii controlează lumea”, vei vedea sute de imagini antisemite, dintre care multe vor duce direct la site-uri web ale grupărilor care răspândesc ură. Suportul didactic ODIHR nr. 9, „Gestionarea antisemitismului în mediul online” poate fi util pentru cazurile în care alfabetizarea digitală este fundamentală pentru a discerne sursele credibile de surse false sau înșelătoare.

Expertul în conspirații, Joseph Uscinski de la Universitatea din Miami, explică cum le cere studenților să-și elaboreze propria teorie a conspirației: „Cu cât mai excentrică, cu atât mai bine”. Studenții săi sunt rugați să-și adune toate informațiile de pe Internet. Odată ce leagă probele, de obicei au un caz destul de convingător. Fiecare student trebuie apoi să prezinte teoria sa unui alt student, iar acesta trebuie să o dezmințe. Potrivit profesorului Uscinski, studenții se pot atașa destul de mult de teoria lor și nu le place să li se spună că greșesc. Astfel de teorii se pot conecta la viziunea lor despre adevăr, putere și identitate, dezvăluind unele prejudecăți ascunse.

În cadrul unor astfel de exerciții pot fi explorate și potențialele consecințe ale acestor teorii ale conspirației inventate sau ale altor teorii care circulă: neîncrederea, paranoia, frica, ura, autoizolarea sau izolarea unui grup, alegerile proaste, ostilitatea, violența împotriva presupușilor conspiratori și așa mai departe. De exemplu, un efect al mișcării „anti-vaccinare” este răspândirea bolilor copilăriei care au fost în esență eradicate. Un efect al activității celor care neagă schimbările climatice este că eforturile de a pune în aplicare politici mai responsabile sunt oprite sau diminuate.

Este important să alocați timp suficient pentru astfel de exerciții. Acest lucru este necesar pentru a se asigura că elevii vor putea analiza temeinic modul în care este construită o teorie a conspirației și vor observa caracteristicile specifice evidențiate de autori cu privire la subiectul teoriei.

sursa : Un interviu cu profesorul Joseph Uscinski, publicat de Steve Kolowich în Chronicle of Higher Education, „What does this Professor Know About Conspiracy Theorists that We Don't?”, 6 august 2018.

Mémorial de la Shoah, Franța

Memorialul Shoah (Mémorial de la Shoah) a dezvoltat ateliere educaționale pentru profesori și elevi pe tema teoriilor conspirației pe rețelele de socializare și a legăturilor acestora cu antisemitismul. Pe baza exemplelor preluate de pe rețelele de socializare (mesaje, fotomontaje și videoclipuri), participanții învață să identifice și să deconstruiască teoriile conspirației, reprezentările false și stereotipurile aferente. Atelierele urmăresc să stimuleze gândirea critică și implicarea activă și să încurajeze verificarea faptelor și prudență în gestionarea conținuturilor online.

Pentru mai multe informații:

<https://www.memorialdelashoah.org/pedagogie-et-formation/activites-pour-le-secondaire/ateliers-pedagogiques.html>.

Resurse și materiale pentru lecturi suplimentare

Pentru a afla mai multe despre teoriile conspirației care circulă în prezent, consultați site-ul web Conspiracy Watch (în franceză):

www.conspiracywatch.info.

Pentru a afla mai multe despre istoria Protocoalelor Înțelepților Sionului:

<https://www.usmmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007244>.

Joseph E. Uscinski and Joseph M. Parent, *American Conspiracy Theories* (Oxford University Press: September 2014).

Pierre-André Taguieff, *Court traité de complotologie* (Mille et Une Nuits: April 2013).

„Conspiracy theories, intuitions and critical thinking” (Teorii ale conspirației, intuiții și gândire critică) de pe blogul Oxford Education;

<https://educationblog.oup.com/theory-of-knowledge/conspiracy-theories-intuitions-and-critical-thinking-part-1>.

Blogul Oxford Education sugerează și câteva activități pentru abordarea teoriilor conspirației în sala de clasă;

<https://educationblog.oup.com/theory-of-knowledge/conspiracy-theories-intuitions-and-critical-thinking-part-2>.

Steven Lenos and Jordy Krasenberg, “Dealing with fake news, conspiracy theories, and propaganda in the classroom”, Ran Centre of Excellence, 29-30 November 2017, Budapest;

https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-09/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017_.pdf.

Grupul Stanford pentru educație istorică (Stanford History Education Group), *Civic Online Reasoning* ;

<https://sheg.stanford.edu/civic-online-reasoning>.

